

Csuday Csaba

Kertész Imre 85:

Lót kísértete *A végső kocsmában*

1.

■ „A buchenwaldi fogolnyilvántartásban szerepel [...] egy úgynevezett »fogyadék«, mégpedig: »Kertész Imre, 64921-es számú magyar zsidó fogoly«, meghalt 1945. február 18-án” – írja Kertész a *K. dosszié*-ben megmenekülésének közvetlen okáról. Előadja, hogy ilyen bejegyzés csakis életmentő céllal és több ember titkos együttműködésével születhetett róla, „nehogy a tábor esetleges felszámolása során mint zsidó foglyot megöljenek”. Ami nem kevesebbet jelent, mint hogy ebben a helyzetben a haláltábor lakójának, pontosabban egy súlyosan beteg, végsőkig kimerült kamaszgyerekek – Kertész Imrénének – a helyzetében a túlélés szinte egyetlen esélye a meghalás volt, ha valójában csak papíron is. Ha pedig az élet ára a halál, akkor – logikailag legalábbis – az életben maradó, mondhatni, önön kísérteteként él tovább, hiszen már meghalt.

Attól függően persze, hogy mit tekintünk valóságnak: a dokumentum hamisított (kitalált) tényét-e (ami abszolút valóságként működött volna, ha a feltételezett esetben – a tábor felszámolásának esetében – a leírtak alapján járnak el a németek) vagy a valós tényt – mely attól fogva bizvást tekinthető volt fikciónak –, hogy tudniillik Kertész Imre fogoly nem halt meg. S bár Kertész Imre jóval később, a *Sorstalanság* megírásakor a titok nyomába ered, nem talál *tényleges* magyarázatot a bekövetkezett eseményekre. Az idézett bejegyzésre csak később bukkan rá. A beteg társ kilétére pedig, akitől a hamisítás származhatott, végül 2002-ben derült fény – melleleg a Nobel-díjnak köszönhetően. A kézenfekvő irracionális magyarázatot elvből („Isten halott”) és erkölcsi meggyőződésből sem fogadja el. Megmenekülését nem képes a Gondviselés műveként látni, mivel arra az egyszerű kérdésre, hogy ha őt megmentette, a többiek miért nem, nem tud válaszolni.

Emellett viszont az is tény, hogy a történet rendhagyó, már-már csodaszámba menő volta (amelyet egyébként Kertész az egzisztencialisták nyomán inkább a lét abszurditásával hoz összefüggésbe: „halott gyermekkorom

meg a képtelen, legalábbis a halottaimmal meg a halott gyerekkorommal szembeszegezve képtelen túlélésem”; *Kaddis a meg nem született gyermekért*, Magvető, 1990, 151. oldal) „pompásan beleilleszkedett a regény valószerűtlen valóságába”. (*K. dosszié*, Magvető, 2006, 91. oldal) E mögött az akár frivolnak is tekinthető kijelentés mögött a műnek radikálisan alárendelt életprogramja érződik, ami részben azt is megmagyarázza, miért beszél Kertész szinte mindig és szigorúan a maga nevében. A *K. dosszié* idézett helyén például így zárja a gondolatmenetet: „Ami pedig *engem* illet, a személyt, aki mindezt átélte, ám ezeket az élményeket egyúttal egy regény nyersanyagául felhasználta: *én* tehát kellemesen eltűnök a fikció és a valóságnak nevezett tények között.” Részben némi magyarázattal szolgál arra is, hogy noha sorsa, „sorstalansága”

(apropó sorstalanság – egy futó gondolat a Kertész-cím és -jelenség értelmezéséhez –: ha a zsidóság sorsa a pusztulás volt, akkor aki megmaradt, eleve megfosztott ettől a sorstól; ha pedig a megmaradtak példája az ismerős okok miatt / behódolás a totális hatalomnak, bosszúvágy, önpusztítás, lelkiismereti válság stb., de mindenképp valamilyen súlyos emberi torzulás / követhetetlen, vállalhatatlan, akkor aki – mint Kertész Imre – így látja s elutasítja a látott mintákat, háromszorosan válik sorstalanná: másodjára objektíve, hiszen ő is részese a diktatúrának, amely „sorstalanít”, azaz mindenkitől elveszi a személyére szabott sors megélésének lehetőségét; harmadjára pedig szubjektíve, immár saját döntése, választása miatt: nem akar semmilyen kollektív hisztéria részesévé válni);

hogy tehát, noha sorsa, „sorstalansága” az európai zsidóság közös sorsának része, műveiben (*Kaddis*, a *K. dosszié*, a *Valaki más* stb.) mégis miért oly gyakoriak az „önfelszámolás”, az „ellenösztoneim működnek ösztoneim helyett”, a „magántúlélőnek maradtam”, a „nemzsidó zsidó” kifejezések és önmínősítések. És – jobban érthető *A végső kocsmá* kezdése is.

Ez utóbbi, vagyis Kertész legújabb könyve – amelyet előhangjában *művei koronájának* nevez, s alighanem afféle írói testamentumának tekint – 2001 márciusától csaknem napjainkig beszél el életét, közbeékelve *A végső kocma* címen készülő regény (regényterv?) két változatát is. Rögzíti mindennapos, apróbb s nagyobb viszontagságait, gondolatait; kommentálja utazásait, olvasmányait, találkozásait, zenei élményeit, apró magánéleti örömeit és nyomorúságait stb. Mindazt, amit fontosnak tart abból, amin egy író csak áteshet – Nobel-díj előtt és Nobel-díj után. Elmondja naplójának (magának és mindenkinek) hol heroikusan, hol nagyon is gyarlón, földközeli, egyszer sikeres, máskor kudarcos emberi küzdelmét az alkotásért (a folyamatos írásért), birkózását az épp születő alkotással, a hírnévvel (és a hírnévért), az öregedés és a betegség megjelenő majd elhatalmasodó fenyegetésével, saját fizikai romlásával, emberi méltósága, integritása fokozatos elvesztésének megaláztatásával. Egyszerűbben szólva: a könyv egy bizalom és kétség között hányódó, érzékeny és sérülékeny ember makacs ragaszkodása féltve őrzött értékeihez, legalább az értelmes beszéd esélyéhez, az értelmét vesztett életben. Egy olyan éber és nyitott szellemű értelmiségié, aki a haláltáborokat gyerekként megjárva mintha arra szánta volna (elrabolt?, visszakapott?) életét, hogy – Arany *Bolond Istókját* kissé módosítva – művekben válaszolja meg a kérdést: „»No hát, no! [...], én uram-isten! / Csak rajta! hadd lám: mire megyünk« nélkül! Én meg én!”

A hajnali kísértet. „Hajnal. A világ és az emberek kísértet-szerűsége. [...] Kísértet vagyok én is, nem tudom, kinek a kísértete, illetve nem tudom, miféle törvények szabják meg, hogy kísértetlényemet mi mozgassa, mi irányítsa e földön.” Ezzel a kijelentéssel kezdődik *A végső kocma*. Majd a második bekezdés „felütése”: „Az európai zsidó maradvány, [...], az európai zsidó csakugyan a mások által meghatározott emberfajta, rákényszerített zsidóállapotához semmiféle bensőséges viszonyt nem tud többé kialakítani.” Súlyos szavak, kiemelten, a kezdéshelyzetben. E hangsúlyos indítás alapján – sok egyéb kérdés mellett – feltételezhető, sőt, kijelenthető, hogy az *én* és a *zsidóság* (s vele szoros összefüggésben: a *magyarság*, illetve a „nemzsidóság” és „nemmagyarság”) problematikája a könyv két vezérmotívuma. Érdeemes volna tehát ebből a két szempontból mérlegre tenni fontosabb megállapításait. Megvizsgálni, mit jelent általában, ha valaki kísértetnek érzi magát, és mit jelent, ha Kertész Imre mondja ezt magáról, a búcsú és az összegzés helyzetében. Illetve: mennyiben határozhatja meg valaki „kísértet-voltát”

(énjének elbizonytalanodását, „semmisségét”), ha az illető európai (és magyar) zsidó író? És mit tud kezdeni Kertész Imre a maga zsidóságaival? Én itt inkább csak a kérdések feltevésére vállalkozhatom.

Szakadékosodás, határhelyzet. André Gide a heraldikából emelte át a *mise en abyme* kifejezést a szövegtudományokba: a címetan azt a jelenséget nevezi így, amikor egy motívum vagy az egész címer – sokszorosítva-kicsinyítve – megismétlődik a pajzs rajzolatán; mintha a jel valamilyen tükröződés szakadéka zuhanna. A fogalmi kettőződés-sokszorozódás tünete időközben bő teret nyert az irodalomtudomány mellett a filozófiában és a kognitív lélektanban is: a tükör s a tükörlabirintus képeit olyan nagy írók alkalmazták szövegépítő elvként, mint például Borges, Cortázar, Calvino. Heidegger, Derrida és más gondolkodók a jelenségvilág és a rá vonatkozó tudati tartalmak hézagos megfelelésének – „játékmozgásának” – szintén nagy jelentőséget tulajdonítottak az emberi megismerésben. Lacan pedig egyenesen a személyiség önképpalkotásának eredeteként tekinti a kettőzödést („tükör-effektus”: a kisgyermek Másikként tudatosítja magát).

Nos, a „szakadékosodás”, bizonyos témák és motívumok folytonos ismétlődése Kertész életének és életművének is jellemzője, de rá talán még inkább illik a vízbe dobott kavics képe. Stílszerűbb is, ha főműve hőisére, Kövesre gondolunk. Az író, akárcsak Kövest, a haláltáborok élménye – személyiségének súlypontja – mind mélyebbre és mélyebbre húzza saját körkörös örvényeiben és az őt folyvást elnyeléssel fenyegető hétköznapi közegében. Miközben művei – a „belevettetés” keltette koncentrikus hullámok – mind távolabbi partokra érnek.

A végső kocma első, magvasabb énmeghatározása így hangzik: „Ha azt mondom: zsidó író vagyok (mert körülényeimre mégiscsak ez a tény nyomta és nyomja rá leginkább a bélyegét), akkor ezzel nem azt mondtam, hogy én magam zsidó vagyok – mert ezt, kultúrámnál, meggyőződéseimnél fogva, sajnós, nem mondhatom. De mondhatom, hogy egy anakronisztikus zsidó létforma, a »galut«, az asszimiláns zsidó létformájának írója vagyok; e létforma felszámolásának krónikása [...]. Ebben a tekintetben az Endlösung döntő szerepet játszik. Akinek egyedül a zsidók kiirtásának kísérlete, Auschwitz a kizárólagos zsidó identitása, egy bizonyos értelemben véve mégsem nevezhető zsidónak [...] »nemzsidó zsidó« ő, a talajtalan európai változat [...]. A »zsidó« csak az antiszemiták számára egyértelmű kategória.” Hogy még világosabb legyen Kertész álláspontja saját „én-hasadásáról”, ide-kívánczik még egy idézet a *Kaddisból*: „Tény és való, régtől, az első gondolatredzülésemtől fog-

va tudom, érzem, hogy valamilyen rejtelmes gyalázat tapad a nevemhez, és hogy ezt a gyalázatot valahonnan magammal hoztam, onnan, ahol sohasem voltam, s valamilyen bűnömért hoztam, ami az én bűnöm, bár sosem követtem el, és üldöz egész életem során, mely életkétségkívül nem az én életem, jóllehet én élem [...], mindennek azonban, gondolom, [...], nem föltétlenül a zsidóságomból kell következnie, következhet egyszerűen belőlem, a lényemből, a személyemből [...] vagy a velem szemben tanúsított és az énáltalam gyakorolt általános és kölcsönös viselkedés- és bánásmódból, magyaráz a társadalmi állapotokból és az ezen állapotokhoz való személyes viszonyomból”. (120. oldal)

De vajon melyek Kertész ambivalens én-tudatának mélyebb gyökerei? Bizonyos, hogy Kertész kísérletképzete (meghasonlása) a lágerélménynél korábbról, kisgyerekkorából, a szüleihez fűződő kapcsolatából ered. Erről maga számol be a *K. dosszié*-ban. Apjának alakja, szerepe már szüleinek különválása előtt zavarba ejtette, elbizonytalanította: együtt érzett ugyan vele, a veszteséssel, de el is ítélte. S nem is elsősorban azért, mert elszakította őt az anyjától, és intézetbe küldte, sokkal inkább azért, amit a *Kaddis*-ban így fogalmaz meg: „Apánk és isten előtt mindig bűnösök vagyunk [...]; Auschwitz [...] nekem az apa képében jelenik meg [...], az apa és az Auschwitz szavak bennem egyforma visszhangot vernek [...]. És ha igaz az az állítás, hogy isten felmagasztalt apa, akkor isten nekem Auschwitz képében nyilatkozott meg [...]”. (182. oldal)

Apahiány – Auschwitz – Istenhiány? Képletes apa- és istenyilkosság? Milyen énkép, milyen azonosságtudat maradhat, illetve alakulhat ki egy táborra járt sihederben Auschwitz után? Milyen tartalma maradhat a személyiségnek? Milyen távlatok, lehetőségek, élettervek nyílnak, nyílnak egyáltalán egy olyan, formálódóban levő személy (személyiség) előtt, aki véletlenül tér vissza a biztos és erőszakos halálból, amit ártatlanul kellene (kellett volna) elszenvednie? S amit a szeme láttára tömegek szenvednek el? Csodálható-e, ha érzelmi, tudatos énjének lényegi részét maga mögött hagyva – ténylegesen (lista) és képletesen (lélekben?) halottként, a halálgár többi áldozatával együtt – többé már soha nem képes normális, közönséges életre, nem képes önazonosságára úgy tekinteni, mint más normális, közönséges ember? Én-hasadásának, megtört és széttört öntudatának vajon lehet-e pontosabb (de teljesen sosem pontos) kifejezője, mint a kísérletmetafora? S végül: az önpusztításon, a tébolyon kívül vajon nem a nyelvi megragadás, megfogalmazás, műbe alkotás lehet-e az egyedüli reális életprogramja

valakinek, akit történetesen Kertész Imrének hívnak? „Mint író, én állandóan az identitásomon dolgozom, s ha egyszer rábukkanok, rögtön el is veszem, mert átruházom valamelyik regényhősömré...” (*K. dosszié*, 104. oldal) Más választása nem is igen maradhatott, mint leírt szavakba önteni „egzisztenciális szorongását” (*Kaddis*, 162. oldal), hiszen egyaránt elutasította az áldozat, a hóhér és az alattvaló szerepét, amely „szerep lényege a személyiség terhétől való megszabadulás”. (*Kaddis*, uo.)

Megállapítható tehát, hogy Kertész *választott* személyiségének legfőbb jegye valamiféle folytonos „éntelenítés” illetve az alkotásban megtörtént „én-alkotás”, amely a lehető legszorosabban kötődik ugyan származásához, de lényegileg mégis független tőle, mivel csak saját magából, Kertész Imréről magyarázható: „[...] zsidóságom nekem semmit sem jelent, pontosabban mint zsidóság, semmit, mint tapasztalat, mindent [...]: az életemet, vagyis a túlélésemet, a szellemi létformát, amit élek és mint szellemi létformát fenntartok, és nekem ez elég.” (*Kaddis*, 145. oldal)

2.

A végső kocsmá feljegyzéseiből, Nobel-díj előtt és Nobel-díj után

Celan ürügyén:

„Úgy érzem magam, mint aki sohasem élt; az életnek egyfajta kalandjában sosem volt részem. [...] Hogy lehet az, hogy én eddig még sosem örültem meg? Vagy örült vagyok?” (Magvető, 2014, 27., 28. oldal.)

Léthelyzete:

„Mostanában nagyon távol élek mindentől, ami eleven, mélyen elmerülök szövegek gyártásában, amelyeket megdöbbenve és boldogan olvasok – nem mindig értem őket, de az én tollamból folynak ki [...]”. (28. oldal)

„Van-e (gondolkodásunkban) létjogosultsága a metafizikának vagy nincs, mellékes. A tény az, hogy »az ember« metafizikailag elhagyatott; ez a ma emberének lelki állapota, s ez veszélyes állapot.” (29. oldal)

„... indulatait megszabja valami, ami talán nem egészen ő, hanem a felismert helyzete, s amihez [...] nem metafizikailag, hanem csak társadalmilag van köze (tehát egyszeri módon, »véletlenül«).” (29. oldal)

Film, kép, „én”, fantasztikum, az abszurd varázsa:

„A filmvászonra fantáziálok képeket, s e képek az én legtitkosabb szenvedésem képei. Eltörlöm magam e képek nyilvánossá tételével? Vagy e képek hoznak létre engem? De hiszen *én* mind kevésbé *vagyok*. Csak a különös haj-

sza testesül meg bennem, amely a szakadatlan közlésre kényszerít – de kit? Kiről írok? Kiről beszélek? Különös létállapot.” (39. oldal)

A kor:

„Véget ért a túlélési szentimentalizmus, a háború utáni szexuális, filozófiai és temperamentumbeli liberalizmus: ismét „férfias” korszak következik, brutális konformizmus [...], azt mondanám, hogy a hedonizmus korszaka jött el, hogyha a hedonizmus valódi férfiakból és nőkből álló társadalom gyakorlata volna. De hol vannak itt nők és férfiak? Egy magát jelentékeny publicistának vélő liberális esztéta szerint [...] nemcsak hogy minden komolyság véget ért, de ennek a komolyságnak már csak rossz öltönyökben ágáló kelet-európai művészek a képviselői, akik semmit sem tudnak kezdeni a szerencsétlenségükkel. [...] Eszerint a nyugati világ túl van már a jón és a rosszon, és csak szórakozni akar? De min? És mi végre? Végül is a jó szórakozásnál nincs unalmasabb.” (43., 44. oldal)

Közép- és Kelet-Európa:

„Közép-Kelet-Európában [...] a lakosság feje fölött kiáltották ki a demokráciát, s az utóbbi tíz esztendő politikai folyamatai azt bizonyítják, hogy az bármikor visszavonható. A kelet- és közép-európai országokban még nem bizonyosodott be, hogy a demokrácia létfeltétel volna [...]. Ellenkezőleg, inkább azok az ösztönök fejlődtek ki, amelyek az önkényuralmak kijátszására szolgálnak, az autoritárius hatalom fenntartására és túlélésére. S hogy ez miféle különbség, azt sem az egyik fél, sem a másik nem tudja: sem a nyugati, sem a keleti, s a legnagyobb baj, hogy [...] azt hiszik, mégiscsak egy nyelvet beszélnek.” (49. oldal)

Az emberi kapcsolatok:

„Minden emberi kapcsolat illúzió. A család: örökség, vagyoni kérdések. A barátság: meleg szavak, tehetetlenség, tétlenség. Olykor némi káröröm. A szerelem: egy pillanat alatt nyomtalanul elröppen. S valami mégiscsak létezik, mindennek ellenére olykor kivirul egy tett. De mindig váratlanul, s többnyire nem ott, ahol várjuk, nem annak a részéről, akibe pedig minden bizalmunkat vetettük.” (49. oldal)

A világrend:

„Összeomlott New York és az eddigi világrend.” (49. oldal)

Az élet:

„Az ember hirtelen felébred egy hálósobában, és többé nem tudja, hogyan találjon vissza az életébe. A véletlen,

a kéjvágy és a pillanat szeszélye szabja meg képtelen életünket.” (49. oldal)

„Az élet tévedés, amelyet a halál sem hoz helyre. Élet és halál: minden tévedés [...], mert az ember morális elvekkel alapozza meg egzisztenciáját, holott az élet, a létezés működési elve és gyakorlata amorális. Emellett az ember sem társadalmi, sem egyéni életvitelében nem képes tartani az általa megszabott morális alapelveket. Az ember hazugságra építi fel életét, mert nem tehet egyebet. A halál pedig véget vet ugyan a hazugságnak, de nem hoz helyébe igazságot, legföljebb a hazugság rémületes felismerésével szolgál.” (53., 54. oldal)

Auschwitz:

„Auschwitz megtörtént, és hogy megtörtént (megtörténhetett), ennek ténye visszavonhatatlan. Ebben rejlik Auschwitz nagy jelentősége. [...] Nem törölhető ki az időből” [...]. (57. oldal)

A napló:

„A napló nem arra való, hogy *magamat* ábrázoljam, ha csak ez a határozatlan s körvonalazatlan lény – *magam* – nem tükrözi a világban fennálló káoszt. Ez a káosz, amely nyüzsgő a tettektől, éppen arról nevezetes, hogy akadály a tettnek. A hazugság pusztító világa tehát, s benne minden tett hazug és pusztító. Emellett nem is érdekes többé.” (57. oldal)

Sötétség:

„Tiszta szívből kívánom a pusztulásomat. Nem tudom, miért kellett lemorzsolnom ezt a hosszú életet, holott idejekorán megölhettem volna, amikor még nem ismertem a becsvágyat és a küzdelem hiábavalóságát. Semmi értelmem volt semminek; semmit sem sikerült létrehoznom; életem egyetlen eredménye, hogy megismerhettem az idegenséget, amely életemtől elválaszt. Már életem során halott voltam. Most, hogy véget ért a létforma, amelynek során az alkotás látszatával áltattam magam, csakugyan nincs miért tovább élnem.” (59. oldal)

A magyar sorskérdésekről:

„... egyszerűen kihunyt bennem a publicisztikai érdeklődés a magyar társadalmi sorskérdések iránt. Ami [...] természetes eredménye annak a folyamatnak, amely, mondhatom, hogy gyerekkorom óta, mindinkább elidegenített a magyar társadalmi környezetemtől, és amely e mostani császári-királyi, keresztény népnemzeti demokráciával érte el csúcspontját.” (61. oldal)

„Halottként élek”:

„Semmi kapcsolatam a nagy teremtő erőkkkel, amelyek azelőtt néhanapján üzentek nekem. Halottként élek: kieszt belőlem a létezés.” (63. oldal)

Csöd:

„Tökéletes csöd, mindazt, amit az elmúlt évek során keservesen létrehoztam [a készülő regényt, a *Felszámolást*], egyszerűen el kell dobni. Úgy írom ezeket a sorokat, mint ha élnék. De úgy élek, mintha nem léteznék. Egyáltalán nem tudom követni romló testem lehangoló játékeit, egyáltalán nem működöm együtt saját szellememmel. Nem tudom, mi történik velem és az életemmel.” (68. oldal)

Kérdés:

„Segít-e meghalnom, hogy sohasem éltem?” (79. oldal)

Élethazugság:

„Mindenfélől be vagyok szorítva az életembe, amelyet egyre kevésbé szeretek. Nincs menekülési útvonal. Valami nagy hazugság az alapja mindennek, ami az életemet alakította.” (82. oldal)

Amiről szó van:

„Arról volna szó, ahogyan a muzulmánok elárasztják, s majd birtokukba veszik, magyarán elpusztítják Európát; ahogyan Európa mindezt kezeli, az öngyilkos liberalizmusról és az ostoba demokráciáról [...]. Mindig ez a vége: a civilizáció eléri azt a túlnyújtott állapotot, amikor többé már nemcsak hogy képtelen rá, de már nem is akarja megvédeni magát; amikor, látszólag értelmetlen módon, a saját ellenségeit imádja. Ráadásul mindez nem mondható el nyilvánosan.” (225. oldal)

Lót születése:

„Hajnal, rongyos felhők takarják a szürke eget. Elképzelem, hogy Lót a Kempinski teraszán ül, valószínűleg szivarra gyújt, s elnézve a Kurfürstendamm fái alatt nyüzsgő forgalmat, csendesesen beszélni kezd. „Tudjátok-e, mi a magány, egy szakadatlanul önmagát ünneplő városban?!” etc. Ruth figurája. József figurája. A két lány. Letelepdek Édentől keletre. Lót visszaesése, az orgia. Lót megírja tapasztalatait, s ezért busásan megfizetik. Mit jelent neki a nyugati életmód, a nyugati kultúra?” (371. oldal)

Lót, a szodomai magányos

„Abból kell kiindulni, hogy minden tévedés, és hogy az embernek semmi esélye sincs, mondta ezen a reggelen doktor Sonderberg. [A *végső kocsmá* főszereplője. Cs. Cs.]

És ez nem az ő úgynevezett pesszimizmusa [...], csak a helyzet józan felméréséből adódó, szürke valóság. [...] minden ellenedre van [...], a tehetséged, [...], te magad [...], a hirtelen és meglepő öregség, a test e lehetetlen állapotára [...] itt, e kelet-európai gödörben, amelynek izomfeszítésének csattanva merül el a beléhajított remény...”

„... a halálról semmit sem tudhatsz, csak ha meghalsz [...]. Egy élet során gondolkodunk a halálról, és amin gondolkodunk, az nem a halál, hanem az élő vigasza, az élő kétségbeesése, az élő hazugsága, az élő tévképzete [...]. Meghalni: ez az utolsó feladatunk még az életben, [...] a halálunk a miénk még, utolsó birtokunk, amit, súlyos érveinket semmibe véve, csakis a mi kezünkben lehet kicsavarni...” (387–390. oldal)

„... egyedüli feyvered itt a mindenkor elégtelen nyelv, az úgynevezett irodalom [...]. Nagy dolgokról hallgass, vagy mondjal magad is nagy dolgokat, cinikusan és ártatlanul: az én szememben ez a nagyság, mondja Nietzsche, mondta Sonderberg. [...] Ámbár [...] ez is csak stílus, azaz gondolkodásmód, és nem maga a gondolkodás, amit oly nehéz valahol, valamikor, valamiben tetten érni. Sok igazság van, s a maga módján valószínűleg minden igazság igaz [...]. Lám, a nyelvből nincs kiút; egy tükörijáték közepén élünk, akármerre nézünk, csakis magunkat látjuk, s e tény nem hagyható figyelmen kívül, ha azt mondjuk, hogy Isten a maga képmására teremtette meg az embert [...]. E tényre figyelembe véve viszont minden teremtmény szerfölött kétségesnek látszik [...], ha a bűn kérdését feszegetjük, egyáltalán [...] hogyan lehetséges itt történetünk hőse, Lót, a *tiszta ember*? [...], vajon [...] Sonderbergben kell-e Isten képmását látnunk vagy a többi millió és millió képmásban, akik (amelyek) eszerint az elnagyolt teremtés tévképzetei, amiként talán maga Sonderberg is csupán kísérlet, próbálkozás az igazi képmás létrejöttéhez vezető úton, mondta Sonderberg.” (390–392. oldal)

3.

Nem akartam írni róla. Nem írni akartam róla; nem azért kértem, hogy meglátogathassam 2014 októberében, pár héttel 85. születésnapja előtt, hogy anyagot gyűjtsek, hanem... Hanem, miért is? Talán, mert megerősítésre vágytam. A megerősítésére valaminek, amit ritka ajándékaim között tartok számon, s amiről nehéz érzelmes túlzások nélkül beszélni. Barátság? Annak nem merném nevezni, ha a barátság hosszú, kölcsönös részvétel, társas viszony, amelyben a rokonszenv, a vonzalom csak az alapja az áldozatkészségnek, az életbevágó tetteknek, szavaknak. Én pedig egy csaknem negyven évvel ezelőtti kivételes hét-

től eltekintve egy kezemen megszámlálhatom, hányszor beszéltem Kertész Imrével. A „holokauszt” vagy a „zsidó” szó talán egyszer sem fordult elő beszélgetéseinkben.

Már régóta tudtam, ismét Budapesten él, és nagyon beteg; mondták, lábra sem tud állni, és a beszéd is nehezebbre esik; a felesége igyekszik távol tartani tőle a felesleges háborgatókat. Nem mertem keresni, felhívni sem, pedig régóta őrzöm a címét és a telefonszámát, amit vagy húsz éve, mikor utoljára összefutottunk egy spanyol könyvbemutatón, ő maga adott meg. Egykori évfolyam- és kollégistársamtól, Spiró Györgytől kértem hát tanácsot, hívhatom-e. Részben, mert tudtam, ő mindent tud Kertészről, részben, mert azt is neki köszönhettem, hogy megismerkedtünk, valamikor még 1978 őszén, a szigligeti Alkotóházban.

„Keresd meg nyugodtan, nagyon kedves ember, imád pingpongozni, és nagyon nagy író. Írt egy óriási, fantasztikusan nagy regényt, az a címe, *Sorstalanság*. Senki sem ismeri, de egyszer még Nobel-díjat kap érte. (A Nobel-díjat, mellesleg, a mű első szerkesztője, Ács Margit is megjósolta az írónak.) Istenem, bárcsak én tudnék így írni!” – mondta Spiró, mikor meghallotta, hogy először megyek dolgozni az írók kastélyába. Közlése meglepett. Több okból. Elsőként azért, mert akkor még csak pár éve

dolgoztam a Nagyvilágnál, s így, hivatalból, többet kellett a kortárs spanyolnyelvűekkel foglalkoznom, mint a hazaiakkal, de a fontosabb újdonságokról azért általában értesültem. Kertész Imre nevét azonban még csak hallani sem hallottam, és „nagy” regényének híre sem jutott el hozzám, pedig a könyv – mint később kiderült – akkor már három éve megjelent.

Másodsorban azért lepett meg Spiró kijelentése, mert ritkán hallottam tőle elismerő szavakat kortárs íróinkról; az „óriási”, „fantasztikusan nagy” jelzőket pedig, azt hittem, nem is képes velük kapcsolatban kiejteni. De a „bárcsak én úgy tudnék így írni” őszinte csodálatról és a tökéletességnek kijáró tiszteletről árulkodott. El is határoztam, amint lehet, elolvasom a különös című könyvet. „Sorstalanság? Az meg mi? Olyan, mintha egy egzisztencialista értekezés címe volna. Ha meg egy regényre, egy regény szereplőire vonatkozik, képtelenség. Sorsa mindenkinek van. Ha valakit megfosztanak a sorsától, az olyan, mintha a lététől fosztanák meg. Akkor nincs. Aki pedig nincs, arról nem lehet regényt írni. Hacsak nem kísértet.” – gondoltam, talán.

Lót, a *tiszta ember*, a büntelen bűnös. Talán ez volt; valami elementáris, érdektelen, adakozó tisztaság és érdeklő-

dés volt, ami azonnal lenyűgözött, amikor bekopogtam hozzá Szigligeten. „Á, szóval te vagy az? Spiró már mondta, hogy jössz” – mondta széles, jellegzetes mosolyával. Mosolygott a szemé, az arca, az egész ember csupa nevetés volt. Ha nem látom a szemét, nem hallom a hangját, húsos ajka, pirosposzsgás arca alapján talán kissé élvetegnek gondolom. „Megyünk pingpongozni?” – kérdezte, és ismét fülig ért a szája. És mentünk, és aztán naponta ütöttük a labdát, vacsora előtt; az ebédek előtt pedig bejártuk az őszi színeiben pompázó táj kultikus helyeit, a vén fákkal teli parkot, a Rókarántót, a Váralját; benézünk a Királyné szoknyája alá, fölkaptattunk a temető dombhajlatáig, hallgattuk a szél zenéjét a szőlőskertek dróthúrjain. De főképp beszélgettünk. Irodalomról, közös olvasmányokról, fordításról, ismerősökről; mindenről. Auschwitz szóba sem került; ő nem beszélt róla, sem az életéről, sem semmilyen személyes dolgáról, én meg nem kérdeztem, nem tapintatból, hanem mert semmit sem tudtam róla. És Spiró sem mondta. Engem viszont mindenről kifagगतott, és nekem öröm volt kibeszélni legféltebb titkaimat is, nem vallomáskényszerből, hanem mert kiderült, hogy noha másfél évtizeddel idősebb, szinte mindenről ugyanúgy gondolkodunk. Mintha magammal beszélgettem volna, a tudathasadás veszélye nélkül. Épp az embertelenítő, az emberi gyengeségeket kiiktatni („gyógyítani”) akaró lélekátültetés következményeiről fordítottam egy végtelenül bájos, a kisember személyiségi jogait védelmező „fantasztikus” regényt (Bio Casares: *Aludj a napon*), s ezek a mindennapos, maratoni beszélgetések is valami hasonlóan emberi adomány *konfirmációjával* szolgáltak: megerősítették a hitemet. A hitemet abban, hogy lássuk bármilyen fenyegetőnek a ránk vetülő árnyakat, csekélynek az értelem és az élhető élet esélyeit, a világos beszéd, a megértésen, bizalom alapuló eszmecsere, a másik egyenrangúként való elfogadása oldhatja szorongásainkat, legyenek akár lelki, akár metafizikai természetűek.

A Nobel-díj éveiben Kertész súlyos szavakat írt és mondott Magyarországról, a magyarságról, a magyarokról. Hosszú levélbe fogtam, hogy megpróbáljam érvekkel alátámasztani, miért érzem úgy: talán joggal teszi, talán igaz van, de nagyon igazságtalan. Nem fejeztem be, nem küldtem el. Barátságokat kockáztatva védtem, magyaráztam igazát. Egyszer beálltam a Rákóczi úti Könyvtárház előtt kígyózó sorba, hogy dedikáltassam időközben kedves könyvemmé vált *Sorstalanságát*. Egy óra után föladtam. 2009-ben a barcelonai Universitat Internacional de Catalunya-n szemináriumot tartottam Cervantesről, Márairól és a *Sorstalanság* meg az idő (időtlenség, örök

jelen) összefüggéseiről. A folyosón egy piros-fehér-zöld plakát fogadott, rajta a címek, Picasso rajza Don Quijótól és Sanchóról, mellettük Márai és Kertész fényképe.

Látogatásom 2014 októberében Kertész Imre lakásán, csaknem negyven évvel Szigliget után megrendítő volt, de felemelő is. A kor és a kór (Parkinson) szívszorító rombolást végzett, de Kertész Imrét nehezen formált szavai, rosakatag állapota ellenére is önazonosnak találtam. Sok mindenre alig, a fontos dolgokra nagyon is jól emlékezett; szelleme, ítéletei, érdeklődése, kíváncsisága ugyanolyan volt. Ugyanolyan kedves, közvetlen. Sőt, kicsit nyitottabb. (Közelebb hozott egymáshoz bennünket az öregség?) Sorolta személyes sérelmeit, küzdelmeit a kiadóival, de jó két órán át beszélt, kérdezett, *társalgott* velem. Megörült a barcelonai plakát másolatának. Dediálta is reszkető betűkkel a *Sorstalanság*ot, kedvencemet, *A kudarcot* és *A végső kocsmát* is, „nagyon sok szeretettel”. (Csak otthon vettem észre, hogy 2022 szerepel az aláírása alatt. Mindegy? Örök jelen?) Talán már kevesebbet mosolygott, mint régen, és ezúttal nem hívott pingpongozni.

Végszó

„Összekaparni szellemi létem maradványait? – Beleegyezni további létezésembe? Micsoda gög! – Elfogadni az emberek új arcát, ahogyan rám néznek? A száműzetésben élni? Élni a létezés szégyenével? Sőt: könyörögni a további életért?

Minden sikerült, amire az életben törekedtem, s e sikerek beteljesülése most megmutatja, hogy a saját elpusztításomra törekedtem.

Mindig volt egy titkos életem, s mindig az volt az igazi.” (395. oldal)